

Monika Kurzynoga

Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim
Wydział Społeczno-Ekonomiczny, Instytut Pedagogiki
ORCID: 0000-0002-9879-0033
<https://doi.org/10.26881/ndps.2023.50.14>

Talent Space – Przestrzeń talentów w programie Erasmus Plus. Wymiana dobrych praktyk w obszarze rozwijania samowiedzy ucznia, poradnictwa edukacyjno-zawodowego i tworzenia przestrzeni sprzyjającej uczeniu się¹

W stale zmieniającym się świecie, planowanie i rozwijanie kariery wymaga od człowieka podejmowania wielu decyzji, ciągłego rozwoju, poszerzania własnych umiejętności oraz uczenia się przez całe życie. Takie postrzeganie dynamicznej rzeczywistości obliuguje instytucje oświatowe w Europie do modyfikowania strategii działań, w celu bardziej skutecznego wspierania młodych ludzi w ich wyborach edukacyjno-zawodowych. Dla mnie, pedagożki szkolnej pracującej w szkole podstawowej, udział w projekcie „Talent Space”, realizowanym w ramach programu Erasmus Plus, stał się okazją do poznania oraz wdrożenia ciekawych rozwiązań metodycznych w obszarze poradnictwa zawodowego. Aktywności polegające na wymianie dobrych, edukacyjnych praktyk oraz tworzenie przestrzeni sprzyjającej uczniom, przyczyniły się do wzbogacenia dotychczas realizowanych działań we wszystkich partnerskich placówkach. Niniejszy artykuł stanowi okazję do podzielenia się refleksami i rekomendacjami będącymi pokłosiem udziału w projekcie.

Słowa kluczowe: poradnictwo edukacyjno-zawodowe, talent, przestrzeń edukacyjna, współpraca międzynarodowa

¹ Niniejszy artykuł powstał na bazie zrealizowanych działań w projekcie *TALENT SPACE (TSpace)* koordynowanym przez Agencję Narodową Erasmus+ we Włoszech w kategorii K2. Nr 2020-1-IT02-KA201-079770. Projekty realizowane w akcji 2 polegają na międzynarodowej współpracy szkół, placówek edukacyjnych, lokalnych i regionalnych władz odpowiedzialnych za oświatę oraz innych organizacji działających na rzecz edukacji szkolnej. Celami projektów realizowanych w tej kategorii są: wypracowanie i/lub transfer innowacji edukacyjnej, tak aby zapewnić lepszą jakość kształcenia, a także wymianę dobrych praktyk. Istotne jest również zdobywanie doświadczeń we współpracy oraz dążenie do zmiany charakteru pracy instytucji na bardziej międzynarodowy. Projekt trwał 24 miesiące i był realizowany od 01.09.2020 r. do 31.09.2022 r.

Talent Space in the Erasmus Plus program. Exchange of good practices in the area of developing student self-knowledge, educational and career guidance and creating a space conducive to learning

In a constantly changing world, planning and developing a career requires a person to make many decisions, constantly develop, expand their skills and learn throughout life. This perception of a dynamic reality obliges educational institutions in Europe to modify their action strategies in order to more effectively support young people in their educational and professional choices. For me, a school teacher working in a primary school, participation in the "Talent Space" project implemented under the Erasmus Plus program became an opportunity to learn and implement interesting methodological solutions in the area of career guidance. Activities involving the exchange of good educational practices and the creation of a space conducive to students have contributed to the enrichment of activities carried out so far in all partner institutions. This article is an opportunity to share reflections and recommendations resulting from participation in the project.

Key words: educational and career guidance, talent, educational space, international cooperation

Wprowadzenie

„Wielka obietnica nieograniczonego postępu”, jak pisze E. Fromm (2012: 11), roztacza przed dzisiejszym społeczeństwem nieskrępowane apetyty na eksplorację świata, doświadczanie wolności osobistej i niczym nieograniczony rozwój. Na widoczny postęp mają wpływ stale dokonujące się zmiany i wciąż rosnące wymagania wobec ludzi, od których oczekuje się ciągłego redefiniowania siebie, swoich potrzeb, zamierzeń oraz kierunków działania. Osobowość, rozumiana jako rusztowanie stabilizujące obraz własnego Ja, przeobraża się w elastyczną i podatną na formowanie tożsamość, która w obliczu nieustających transpozycji ma coraz bardziej krótkoterminową użyteczność. Z. Bauman (2008) przekonuje, iż w projekt współczesnego życia jest wpisana perspektywa wielokrotnego montowania i demontowania struktur owej tożsamości.

Współczesność, z wieloma jej możliwościami, staje się wabiącą i jednocześnie wymagającą, generując ogromne wyzwania zwłaszcza dla edukacji, w tym dla poradnictwa, doradztwa zawodowego realizowanego w szkołach, jak również w poradniach na całym świecie. A. Kargulowa dokonuje trafnej diagnozy współczesnych dylematów poradnictwa, podkreślając, że największa uwaga powinna być skierowana na odbiorców działań poradniczych, a zwłaszcza na ludzi dopiero wchodzących w dorosłość: „Młodzi dorosli, podobnie jak reszta społeczeństwa, z trudem odczytują mapę życia społecznego i odnajdują na niej wskazówki: jak żyć?, kim zostać?” (2010: 56). Problem startu młodych ludzi do pełnienia różnych ról społecznych jest także dużym wyzwaniem dla badaczy, a w szczególności dla poradczoństwa i poradnictwa jako praktyki. Badania związków, jakie zachodzą między

startem a rozwojem biografii zawodowej, obrazują warunki decydujące o jakości tych kluczowych momentów (Kargulowa 2004).

B. Wojtasik i A. Pereświat-Sołtan podobnie definiują trudności młodych, wskazując, że *„współczesny rynek pracy jest niestabilny, powstają nowe zawody, niektóre zanikają, w starych zawodach pojawiają się nowe treści”* (2018: 175–176), co dla wielu dorosłych osób powoduje zagubienie w świecie oraz wzmagają oczekiwanie pomocy i wsparcia w konstruowaniu drogi życiowej. Już od wczesnych lat dzieciństwa ludzie stają przed wyborami kolejnych ścieżek edukacji, a w dalszych etapach również zawodów, których paleta stale się poszerza. Specjaliści od rynku pracy zauważają, że osoby, które aktualnie wchodzi na rynek pracy, będą swój zawód zmieniać kilkakrotnie w cyklu życia, a uczniowie za kilka lat będą pracować w zawodach jeszcze nie istniejących (Rosalska, Wawrzonek 2012).

Gąszcz perspektyw związany z konstruowaniem osobistych karier musi iść w parze ze zintegrowanym systemem edukacyjnego wspierania wszystkich dzieci i młodzieży z uwzględnieniem ich potrzeb, jak również możliwości. A. Bogaj dodaje: *„Kształcenie przedzawodowe to pierwszy i być może najistotniejszy etap kształcenia związany z edukacją zawodową jednostek i ich rozwojem. Jest różnie rozumiane w systemach szkolnych Unii Europejskiej i świata. W jednych krajach traktowane jest jako swoiste łączenie wiedzy teoretycznej z doświadczeniem życiowym uczniów, w innych jako powiązanie kształcenia ogólnego z praktycznymi problemami pracy, w jeszcze innych z procesem orientacji szkolnej i zawodowej”* (2007: 67).

Należy podkreślić, iż w obliczu stale zmieniającej się rzeczywistości społeczno-ekonomicznej, jej problematyczności i nieprzewidywalności, nieodzowne jest przygotowanie dzieci i młodzieży do identyfikowania i rozwijania mocnych stron, talentów i predyspozycji (Krawczyk 2016). W dalszych etapach do wybierania ze zróżnicowanego wachlarza ofert edukacyjnych, podejmowania decyzji zawodowych i konstruowania kariery rozumianej jako projekt uczenia się przez całe życie (Solarczyk-Ambrozik 2016). Do świadomego konstruowania kariery konieczne jest refleksyjne myślenie, dzięki któremu jest możliwe poznanie siebie i stałe analizowanie własnych decyzji (Dębska 2020).

Niezbędne do realizacji tego celu jest działanie pedagogiczne, ukierunkowane na pomoc uczniom w podejmowaniu właściwych wyborów szkół i przyszłych profesji. Zwiększają się wtedy szanse młodych ludzi na rozwojową podróż ku osobistym, bardzo zróżnicowanym karierom i na satysfakcjonujące życie. Nie ma zatem wątpliwości, że przygotowanie do realizacji zadań zawodowych staje się złożonym procesem decyzyjnym, który rozpoczyna się we wczesnych latach i trwa przez całe życie (Skalbania 2009).

Wokół poradnictwa edukacyjno-zawodowego

Wysiłek poznawania siebie, identyfikowania zasobów oraz szans, jakie stoją przed młodymi ludźmi, wymaga profesjonalnego ukierunkowania i zaopiekowania już na edukacyjnym starcie. Stymulowanie potencjału i zainteresowań jest podstawą podejmowanych w przyszłości decyzji zawodowych (Skałbiana 2009). Oferowana pomoc powinna nie tylko wspierać uczniów, ale i ustrzec ich przed błędnymi decyzjami, których konsekwencje bywają dotkliwe przez całe życie. Źle wybrany profil szkoły, a w przyszłości zawód, mogą prowadzić do poczucia frustracji, utraconego czasu lub zaprzepaszczonego wysiłku. Dzieci wychowywane w narzuconej z zewnątrz definicji przyszłych kreacji i sukcesów, gdzie nie ma miejsca na eksperymentowanie i liczne próby, często mają ograniczone i zawężone horyzonty. *„W czasach, kiedy globalna gospodarka pilnie potrzebuje ryzykantów, uczymy nasze dzieci nie wychylać się, iść drogą wytyczoną przez innych”* (Honoré 2011: 18). Za istotne uważam zachęcanie uczniów do samodzielnego poznawania siebie w działaniu, testowania przyszłych ścieżek zawodowych bez narzucającej roli dorosłych (rodziców i nauczycieli), ale z ich wspierającym udziałem. Wdrażanie tak rozumianych działań oraz stałe szukanie nowych rozwiązań metodycznych jest zadaniem wpisującym się profesjonalną pracę doradców, jak i nauczycieli niebędących doradcami (Wojtasik 1997, 2003).

Droga konstruowania kariery zaczyna się we wczesnym etapie rozwoju dziecka i zmienia formy wraz z jego dorastaniem oraz zbliżającym się momentem wkroczenia na rynek pracy. Dlatego też rozwój działań edukacyjnych na rzecz poradnictwa zawodowego w szkołach jest tak potrzebny (Łuczak 2008). Należy w tym miejscu dodać, iż rola poradnictwa edukacyjno-zawodowego w życiu dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, jest nieprzeceniona. Być może nawet istotniejsza niż w sytuacji dzieci w pełni sprawnych, dla których widoki dalszego rozwoju są bardziej czytelne. Rola edukatorów jest ukierunkowana na pomoc w pokonywaniu licznych trudności związanych z wyborem kolejnych ścieżek edukacji, motywowanie i stawianie celów dostosowanych do indywidualnych możliwości (Kukła, Duda, Czerw-Bajer 2011). Dzisiaj, orientacja i poradnictwo zawodowe koncentrują się na poszukiwaniu, tworzeniu innowacyjnych rozwiązań metodycznych dostosowanych zarówno do indywidualnych możliwości dzieci, jak i do stale zmieniającej się rzeczywistości (Drabik-Podgórna 2005).

W polskich przepisach prawa oświatowego szkoły mają obowiązek prowadzenia działań w obszarze poradnictwa edukacyjno-zawodowego². Ich celem jest

² W ustawie z dnia 14 grudnia 2016 r.– Prawo oświatowe (Dz. U. z 2017 r., poz. 59) jest regulacja dotycząca różnych form realizacji doradztwa zawodowego. W dokumencie określono, na czym polega doradztwo zawodowe oraz jakie są jego cele na poszczególnych etapach kształcenia, wyodrębniając: preorientację zawodową dla przedszkoli, orientację zawodową dla klas I–VI szkół podstawowych oraz zajęcia z zakresu doradztwa zawodowego dla klas VII i VIII szkół podstawowych oraz niektórych ponadpodstawowych. Zob. <https://www.gov.pl/web/edukacja/doradztwo-zawodowe>.

wspieranie uczniów w procesie identyfikowania zainteresowań i predyspozycji, jak również w podejmowaniu świadomych decyzji edukacyjnych oraz zawodowych (Skalbania 2009).

Działania realizowane w projekcie *Talent Space* należałoby przypisać orientacji zawodowej, ponieważ polegały one na czynnościach podejmowanych przez szkołę, rodziców i inne instytucje, które przygotowują uczniów do planowania kariery zawodowej oraz rozpoznania możliwości tkwiących w najbliższym otoczeniu. Celem aktywności nie jest bowiem szukanie dzieciom przyszłego zawodu czy wyznaczanie pewnej drogi, ale poszerzanie horyzontów w zdobywaniu wiedzy o sobie i otaczającym świecie (Skalbania 2009). Na potrzeby tego opracowania skorzystam jednak z definicji poradnictwa edukacyjno-zawodowego, zaproponowanej przez P. Krawczyka. Zadania związane z poradnictwem edukacyjno-zawodowym obejmują informacje na temat formalnego i pozaformalnego systemu kształcenia, świata zawodów, orientacji szkolnej i zawodowej, kształtowania postaw proaktywnych, wspierania procesów samopoznania, a także diagnozę i identyfikację potrzeb adolescentów (2016: 46–47). Bliska jest mi również, definiowana przez E. Siarkiewicz, kategoria poradnictwa edukacyjno-zawodowego rozumianego jako działanie angażujące głębszą refleksyjność podmiotów, jako „*performatywne projekty – projekty społecznie zaangażowane*” (2016: 17).

Projekt *Talent Space* wraz z jego działaniami może stanowić uzupełnienie zadań realizowanych w granicach orientacji, ale i wpisywać się w szerszą koncepcję poradnictwa edukacyjno-zawodowego.

Założenia koncepcyjne i metodyczne projektu *Talent Space*

Angielski zwrot „*talent space*” znaczy „*przestrzeń talentu*”. Za tak brzmiącą nazwą transnarodowego projektu kryje się zaproszenie do współpracy dla instytucji zainteresowanych poszerzaniem działań w tematyce orientacji i poradnictwa zawodowego, skierowanego dla dzieci oraz młodzieży. W zamyśle wnioskodawców proponowane zadania powinny sprzyjać rozwijaniu talentów uczniów, ich predyspozycji osobowościowych, zawodowych, jak również przeciwdziałać podejmowaniu błędnych decyzji dotyczących wyborów szkół i zawodów.

Partnerska współpraca w projekcie *Talent Space* polegała na realizacji aktywności przez przedstawicieli pięciu instytucji z: Włoch, Grecji, Hiszpanii i Polski, zajmujących się pracą z dziećmi oraz młodzieżą na różnych poziomach edukacji. Do realizacji projektu przystąpiły publiczne zespoły szkolno-przedszkolne (Polska, Hiszpania) oraz gimnazjum (Grecja). Pozostałe dwie instytucje z Włoch to inicjatorzy i wnioskodawcy projektu: szkoła branżowa oraz fundacja zajmująca się wsparciem działań edukacyjnych w regionie Piemont.

Najistotniejszą aktywnością w projekcie *Talent Space* było wspólne testowanie i modyfikowanie proponowanych metod oraz narzędzi do pracy z uczniami w zakresie rozwijania ich samowiedzy, talentów (*talent*), orientacji zawodowych. Równie istotnym zadaniem było stworzenie we wszystkich placówkach dedykowanej przestrzeni (*space*) do realizacji i implementacji różnych aktywności z udziałem dzieci. Kolejnym założeniem projektu było dzielenie się efektami zrealizowanych działań (wymiana dobrych praktyk pomiędzy zaangażowanymi podmiotami), przy jednoczesnym podnoszeniu poziomu kompetencji pedagogów i nauczycieli uczestniczących w zadaniach. Dodatkową wartością były próby włączania przedstawicieli środowisk lokalnych (urzędników odpowiedzialnych za edukację, pracodawców działających na terenie poszczególnych gmin/miast) do większego partycypowania w działaniach edukacyjnych na rzecz wsparcia młodych ludzi w poznawaniu lokalnego rynku pracy³.

Cele projektu były następujące:

- a) stworzenie fizycznych, eksperymentalnych miejsc (*space*), w których dzieci mogą zdobywać doświadczenia edukacyjne w formie ukierunkowanych aktywności, rozwijać umiejętności i talenty (*talent*), czerpiąc z własnej działalności przyjemność i satysfakcję;
- b) opracowanie i testowanie narzędzi edukacyjnych mających na celu zachęcanie dzieci do poznawania własnych cech, umiejętności, predyspozycji zawodowych, ofert szkół oraz profesji, które mogą znaleźć się w obszarze ich zainteresowań;
- c) podniesienie poziomu kompetencji edukatorów, nauczycieli i doradców biorących udział w projekcie.

Dla głębszego rozumienia sensu działań edukacyjnych podejmowanych w projekcie istotne znaczenie przypisano włoskiemu terminowi „*talento*” oznaczającemu „*talent*”. Na stronie internetowej Fundacji CRC można odnaleźć jego definicję: „*Talent to predyspozycja, która odkryta i trenowana z zaangażowaniem, staje się umiejętnością i zasobem zarówno dla nas samych, jak i społeczności. Talent ma sens, jeśli się nim dzielimy*”⁴. W myśl tej definicji, nie chodzi o rozumienie talentu jako wyjątkowej, szczególnej i trwałej zalety, lecz o pojmowanie talentu jako predyspozycji, która na drodze rozwoju staje się cennym, indywidualnym zasobem, który można współdzielić z innymi. Czynnikiem sprzyjającym rozwijaniu talentów nie są wyłącznie korzystne zasoby poznawcze, społeczne czy kulturowe, ale tworzenie odpowiednich warunków do ich identyfikowania i pielęgnowania, np. w szkołach czy poradniach. Kluczowe staje się także zaprzestanie krytyki wobec niedo-

³ Z uwagi na trwającą pandemię koronawirusa SARS-CoV-2, która dotarła do Europy w marcu 2020 r., realizacja tego zadania była znacznie utrudniona.

⁴ Więcej: <https://rondodeitalenti.it/natale-2023/>.

skonałości, błędów i porażek na drodze rozwoju⁵. Rozpoznawaniu talentów będą służyły przestrzenie i miejsca o potencjale edukacyjnym (Miletto 2020). „W wielu językach słowo «utalentowany» wywodzi się od słowa «dar»” (Landau 2003: 50). Tak rozumiane talenty dotyczą dzieci, których uzdolnienia nie są oczywiste, ale w sprzyjających warunkach rozwijają się i mogą zostać wykorzystane (Landau 2003). Talenty mają indywidualne i społeczne znaczenie, a umiejętność i gotowość do dzielenia się nimi jest wartością zarówno dla jednostki, jak i wspólnoty, otwierając wszystkim nowe horyzonty możliwości.

Modelem teoretycznym służącym do opracowania narzędzi edukacyjnych wykorzystywanych w projekcie był ADVP (*Activation du Développement Vocationnel et Personnel*), czyli Model Aktywizacji Rozwoju Zawodowego i Osobistego. Został on opracowany w latach 70. XX wieku przez zespół naukowców z Kanady. Wskazuje na czynniki wpływające bezpośrednio lub pośrednio na indywidualną karierę oraz na zależności między nimi. ADVP łączy procesy decyzyjne leżące u podstaw dokonywanych wyborów, jak również ukazuje związek między osobowością jednostki a jej zmiennymi. Model uwzględnia kontekst zewnętrzny oraz kroki i zadania składające się na proces decyzyjny (Ragusa 2021: 16–18). ADVP podkreśla znaczenie eksperymentowania, co oznacza, że przed dokonaniem wyboru, należy najpierw poznać siebie i otoczenie, testować możliwości i zdobywać doświadczenie. Konieczne jest zatem zrozumienie użyteczności i znaczenia, co jest przedmiotem uczenia się i działania. Świadomość sensu podejmowanej aktywności służy integracji z późniejszymi działaniami w życiu. Celem poradnictwa edukacyjno-zawodowego nie jest wybieranie za osobę, ale aktywizowanie jej do samodzielnego i refleksyjnego wyboru. Poszczególne etapy modelu ADVP charakteryzują zarówno działania, jak i decyzje, które prowadzą jednostkę (ucznia) do wyboru profesji. Etapy procesu są następujące (Ragusa 2021: 19–25):

- I. **Eksploracja.** Ten krok koncentruje się na badaniu różnych możliwości oferowanych na bazie zarówno indywidualnych cech jednostki, jak i środowiska, w którym dana osoba żyje. Na tym etapie nie rozważa się jeszcze wykonalności różnych działań. Etap eksploracji przewiduje, że osoby otrzymują i zbierają informacje na temat swojej przyszłości zawodowej, stają się świadome rozmaitych opcji oferowanych przez środowisko lokalne, przy najszerszym zakresie wyboru. Na tym etapie uczniowie doświadczają, analizują i podejmują próby w odniesieniu do różnych dostępnych opcji. Przed wyborem patrzą niejako z góry na wszystko co jest.

⁵ Promotorką podejścia skupionego na dostrzeganiu talentów jest Irene Miletto – specjalistka sektora edukacji w Fundacji CRC we Włoszech. Pomysłodawczyni i osoba odpowiedzialna za budowę i działanie Rondò dei Talenti w Cuneo we Włoszech; zob. <https://rondodeitalenti.it/natale-2023>.

- II. **Kryształizacja.** Na tym etapie zebrane informacje są porządkowane i klasyfikowane. Na podstawie klasyfikacji jednostka może dokonywać wyborów przyszłych ścieżek edukacyjnych i zawodowych. Na etapie kryształizacji uczniowie proszeni są o uporządkowanie informacji zebranych podczas badań (eksploracji), kategoryzowanie danych na podstawie podobieństw i różnic, interpretację zgromadzonego materiału w odniesieniu do osobistych charakterystyk.
- III. **Ocena (ewaluacja).** Etap oceny reprezentuje przecięcie celów osobistych i możliwości oferowanych przez kontekst zewnętrzny/środowisko. Jednostka powinna teraz porównać wszystkie dostępne informacje i odnieść je do swoich cech, aby ocenić ich przydatność. Uczeń określa czego chce, co jest dla niego lepsze, aby móc podjąć wybory odpowiednio do własnych oczekiwań. To działanie wciąż pozwala porównywać, porządkować, hierarchizować i wybierać spośród różnych opcji. Etap oceny wymaga od uczniów dopasowania dostępnych możliwości do własnych cech i predyspozycji, zidentyfikowania i uporządkowania zainteresowań/wartości, weryfikacji wykonalności i oszacowania prawdopodobieństwa osiągnięcia własnych celów. To czas na podjęcie decyzji zgodnej z przeprowadzoną ewaluacją.
- IV. **Wdrażanie (implementacja).** Po dokonaniu wyboru jednostka musi wziąć pod uwagę konsekwencje swojej decyzji i ostatecznie wyjaśnić niepewność, jaka się z tym wiąże. Na tej podstawie należy określić strategię osiągnięcia postawionych celów, uwzględniając również możliwe alternatywy. Ten ostatni krok umożliwia uczniom oszacowanie konsekwencji, zaplanowanie kolejnych kroków i przewidywanie ewentualnych przeszkód do pokonania.
- Model ADVP jest wykorzystywany w poradnictwie edukacyjno-zawodowym, gdyż wspiera jednostkę w procesie wyboru oraz w podejmowaniu kluczowych decyzji dotyczących dalszego rozwoju. Metoda ADVP ma również pewne ograniczenia. Sekwencja wskazanych aktywności (eksploracja – kryształizacja – ocena – aktywacja/wdrożenie) jest ujęciem racjonalnym, który rzadko można zastosować w całości. W rzeczywistości konieczne jest, aby jednostki przeszły proces mający na celu rozwój zachowań proaktywnych, a tym samym wzmocnienie osobistych postaw wymaganych w procesie świadomego podejmowania decyzji (Ragusa 2021: 26–29).

Na szkielecie modelu ADVP zespół koncepcyjny projektu *Talent Space* opracował narzędzie metodyczne w formie 26 konspektów zajęć wraz z kartami pracy, przeznaczonymi do stosowania wokół trzech bloków zagadnień. Oto one: (ryc. 1):

- I. **Wiedza o sobie** – zadania pomagające uczniom rozpoznać i nazywać zdolności, mocne strony, talenty. Obszary tematyczne: „Jestem”. „Moje umiejętności”. „Mój bagaż”. „Mój bohater”. „Moja cenna walizka”. „Plecak zas-

bów". „Moje umiejętności". „Moje życie". „Mozemy wybierać według tego, co o sobie wiemy".

- II. **Odkrywanie zawodów** – zadania polegające na zdobywaniu wiedzy o różnych rzemiosłach i profesjach. Obszary tematyczne: „Poznanie miejsc pracy i zawodów". „Pudełko ciasteczek". „Na szlaku tajemniczej osoby". „Wytyczne do wywiadu". „Zawód dla mnie". „Moja przyszła praca".
- III. **Wiedza o szkołach** – zadania zapewniające wsparcie w wyborze kierunku dalszej nauki, poznanie ścieżek edukacji, typów szkół i rynku pracy. Obszary tematyczne: „Poznanie szkół". „Porównywanie szkół". „Cele na przyszłość". „Moje wyniki w nauce". „Przedmioty w mojej przyszłej szkole". „Moje zainteresowania". „Szkoła i ja".

Zajęcia edukacyjne opisane w bloku pierwszym były skoncentrowane na aktywnościach związanych z samopoznaniem. Kształtowanie pozytywnego obrazu siebie, opartego na rozpoznanych cechach, zainteresowaniach, zasobach jest podstawowym zadaniem, przed którym stoją wszyscy uczniowie. Słabe strony identyfikowane są nie jako wady, ale jako realne zasoby do dalszego rozwoju. Uczniowie miewają sporą trudność w identyfikowaniu własnych mocnych stron. Z łatwością natomiast wskazują na braki i niedoskonałości. Doradcy zawodowi, nauczyciele mogą skutecznie uruchamiać myślenie uczniów w kategorii zasobów, talentów. Istotne jest, aby uczeń realnie odczytywał swoje możliwości, a w późniejszym okresie potrafił odnieść je do wyborów kolejnych ścieżek edukacyjnych i zawodowych (Rosalska, Wawrzonek 2012). Zagadnienia w blokach drugim i trzecim były powiązane ze zdobywaniem wiedzy na temat zawodów oraz ścieżek edukacyjnych, pozwalających na ukierunkowany rozwój predyspozycji i zainteresowań. Najczęściej w tych obszarach były analizowane katalogi profesji, omawiano specyfikę pracy oraz wymagania związane z wykształceniem. Wnikliwe rozpoznanie ofert edukacyjnych różnych szkół, okazywało się istotnym działaniem strategicznym w podejmowaniu optymalnych decyzji służących planowaniu przyszłych karier.

Tematy proponowane na każdym z trzech poziomów były przeznaczone dla uczniów w różnym wieku, na wszystkich poziomach edukacji. Zaletą opracowanych konspektów była możliwość dostosowywania ich do kontekstu danego kraju, zasobów komunikacyjnych i do specjalnych potrzeb edukacyjnych wynikających z niepełnosprawności, m.in.: intelektualnej lekkiego stopnia, słabego widzenia czy całościowych zaburzeń rozwojowych. Wszystkie karty zostały przetłumaczone i dopasowane do profilu uczniów w danych państwach, a modyfikacje były udostępniane partnerom. Istotną wartością edukacyjną zrealizowanych zajęć było wysokie zaangażowanie uczniów w samodzielne odkrywanie swoich zasobów i współpraca z rodzicami, jako przedstawicielami różnych zawodów.

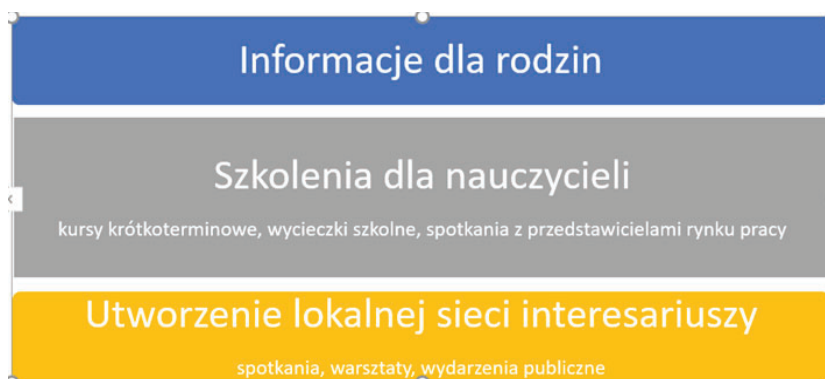

Ryc. 1. Trzy poziomy wspomaganie ucznia

Źródło: opracowanie własne, materiały dotyczące projektu *Talent Space*.

Na przecięciu tych trzech źródeł wiedzy uczeń ma szansę wyłonić swoje predyspozycje (talenty), zainteresowania, mocne strony, zwiększyć gotowość do dalszego uczenia się i odwagę do dokonywania śmielszych wyborów ścieżek edukacyjno-zawodowych. Podążanie za drogowskazami ADVP – od eksploracji do implementacji – ułatwia działanie i sprzyja ukierunkowanemu rozwojowi.

Istotnym warunkiem urzeczywistniania celów przypisanych projektowi była współpraca trzech strategicznych podmiotów – rodziców, nauczycieli i interesariuszy (ryc. 2).

Ryc. 2. Poziomy zaangażowania partnerów

Źródło: opracowanie własne, materiały dotyczące projektu *Talent Space*.

Wymagającym zadaniem we wszystkich państwach okazało się włączanie rodziców do działań edukacyjnych. Świadomość dorosłych na potrzeby ich dzieci wydaje się duża, ale wymagała dodatkowego pobudzenia poprzez udzielanie

informacji zwrotnych o rozwoju samowiedzy dzieci czy podejmowanym trudzie w nietatwej drodze eksperymentowania. Zaangażowanie rodziców przejawiało się najczęściej w prowadzeniu warsztatów i prelekcji na temat reprezentowanych przez nich zawodów czy życiowych pasji.

Dla nauczycieli zaangażowanych w projekt pojawiła się okazja do pogłębienia refleksji na temat postrzegania dziecięcych talentów, znaczenia realizacji działań w obszarze orientacji i poradnictwa od wczesnych etapów uczenia się w szkole. Wymiana dobrych praktyk w międzynarodowym zespole, liczne szkolenia były cennymi doświadczeniami i przyczyniły się do otwarcia na nowe rozwiązania metodyczne oraz lepsze rozumienie procesów poradniczych w konstruowaniu przez uczniów indywidualnych kierunków rozwoju.

Najtrudniejszym zadaniem okazało się włączanie interesariuszy zewnętrznych do zaangażowania w projekt. Główną przyczyną należy jednak upatrywać w utrudnieniach związanych z pandemią i wynikających z niej ograniczeń. Pomimo trudności do działań włączyły się pracujące w tym czasie urzędy odpowiedzialne za oświatę oraz instytucje działające na rzecz wspierania dziecka i rodziny, takie jak: ośrodki pomocy społecznej, domy kultury, świetlice wychowawcze. Zachęcanie interesariuszy do tworzenia lokalnych sieci współpracy działo się głównie poprzez inicjowanie aktywności w mediach społecznościowych, informowanie o działaniach w lokalnej prasie, udostępnianie newsletterów *Talent Space*.

Przestrzeń talentów – *Talent Space*

Idea *Città dei talenti* – Miasta Talentów⁶, otwartego w 2022 r. w mieście Cuneo w północnych Włoszech, scala architektonicznie przemyślany i zrealizowany projekt fizycznej, realnej przestrzeni, z koncepcją poradnictwa edukacyjno-

⁶ Na przestrzeń Miasta Talentów składają się: 1. Kino – to miejsce, w którym dzieci otrzymują przydatne narzędzia umożliwiające rozpoczęcie podróży opartej na doświadczeniach. Trener talentów wyjaśnia, jakie są trzy ważne elementy potrzebne, aby wyruszyć w tajemniczą podróż do samopoznania i spotkania z doradcami zawodowymi. 2. Centrum Miasta – poprzez gry cyfrowe i analogowe dzieci odkrywają swoje zainteresowania, umiejętności i talenty. Proponowane zajęcia pozwalają na eksperymentowanie z umiejętnościami w różnych obszarach: sport i ruch, język i komunikacja, logistyka i technika, nauka i przyroda, zdolności kreatywne i manualne, kompetencje społeczne i relacyjne. 3. Pracownie i warsztaty zawodów – każde dziecko może odkryć różne zawody, a następnie podzielić się informacjami na ten temat w domu. Na koniec zajęć dzieci mogą przyjrzeć się sobie wzajemnie, dowiedzieć się, jakie są umiejętności każdego z nich, spróbować powiedzieć sobie i innym: „W czym jestem dobry?” oraz spróbować rozpoznać: W czym inni uważają mnie za dobrego? 4. Centrum zasobów – przestrzeń do dogłębnych studiów i dyskusji dla nauczycieli, doradców zawodowych, rodziców, przedsiębiorców, uczniów i studentów. To miejsce, w którym można znaleźć literaturę, poznać założenia metodologiczne, opisy badań, narzędzia, gry, czasopisma, prace projektowe podzielone według obszarów: orientacja, talent, rynek pracy, rodzice, studia i badania. Opisy dotyczące *Città dei talenti* pochodzą ze strony <https://www.cittadeitalenti.it>.

zawodowego opartego na włoskim rozumieniu talentów. Niedawno powstała instytucja ma charakter placówki publicznej, otwartej strefy wielu działań kierowanych głównie dla dzieci i młodzieży. Miasto Talentów kojarzy się z miejscem – okazją. Zaprasza do spotkania z samym sobą, tworząc możliwości do odkrywania indywidualnych talentów i społecznego uczenia się z innymi w bezpiecznej, przyjaznej przestrzeni. Za Y. Tuan (1987, s: 75) można dodać, iż stanowi centrum ustalonych wartości, idei. Poza określonym celem sprzyja przeżyciu przygód, jest oazą wolności dla zdobywania wiedzy o sobie i o świecie (fot. 1).

Fot. 1. Città dei talenti

Źródło: materiały własne.

Poprzez swoją architekturę Miasto Talentów zachęca do eksplorowania siebie i świata, przecinając za A. Nalaskowskim (2002) granice przestrzeni publicznej – miejsca masowego z przestrzenią intymną – miejscem odkrywania siebie. *Città dei talenti* oferuje całej społeczności optymalne warunki do inicjowania i realizacji licznych, twórczych działań edukacyjnych kierowanych do dzieci i młodzieży (fot. 2).

Zamysłem architektów było stworzenie przestrzeni dedykowanej innowacyjnym rozwiązaniom edukacyjnym w obszarze poradnictwa i doradztwa zawodowego, które może być realizowane poprzez pracę indywidualną lub grupową. To istotne, gdyż cele poradnictwa realizowanego w zespołach koncentrują się wokół psychoedukacji, profilaktyki i wspólnego rozwiązywania problemów o charakterze osobistym, edukacyjnym czy zawodowym (Paszowska-Rogacz, Tarkowska

2004). Co równie ważne, Miasto Talentów jest dostosowane do potrzeb osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi i w pełni dla nich dostępne.

Fot. 2. Città dei talenti

Źródło: materiały własne.

Przebywając w *Città dei talenti* doświadczyłam licznych zalet tak zorganizowanej i zagospodarowanej przestrzeni. Miasto Talentów zapamiętam jako miejsce z duszą – *genius loci*, gdyż dzięki swoim atrybutom fascynuje potencjałem możliwości i pretenduje do uznania go za przestrzeń znaczącą dla kształtowania się ludzkich tożsamości (Męczkowska 2006: 39). Tak zaprojektowana i wykorzystywana przestrzeń staje się areną do uprawiania poradnictwa, a tym samym dla pedagogiki, wspierając procesy rozumienia, interpretacji i kreacji praktyk edukacyjnych (Mendel 2006).

Przestrzenie talentów w krajach partnerskich

Polska

Zespół Szkolno-Przedszkolny jest placówką oświatową położoną na terenie wiejskim, w południowo-zachodniej części Polski, niedaleko Wrocławia. Placówka oświatowa ma charakter publiczny i podlega organowi prowadzącemu, którym jest gmina. Składa się z przedszkola i szkoły podstawowej. W roku 2021 w zespole uczyło się 1098 dzieci. Uczniowie osiągnęli zadowalające wyniki w nauce, w klasach uczyły się dzieci o zróżnicowanych potrzebach edukacyjnych.

Poza licznymi aktywnościami, pracą z wykorzystaniem konspektów zajęć, zaranżowana została dodatkowa przestrzeń edukacyjna *Talent Space*. Dzięki nowym rekwizytom i pomocom dydaktycznym nowe miejsce w przestrzeni szkoły

zachęcało uczniów do spędzania czasu na wspólnych grach rozwijających kompetencje społeczno-zawodowe, czy spotkaniach z reprezentantami wielu profesji. W przestrzeni talentów uczniowie wyeksponowali inspirujące hasła motywacyjne, pojawiły się kolorowe pufy, miękkie poduszki, rośliny wymagające pielęgnacji i materiały edukacyjne, w tym książki o zawodach. Dzieci, młodzież i nauczyciele korzystali z *Talent Space* w sposób zaplanowany lub spontaniczny. Udział uczniów w projekcie był okazją do poszerzenia ich samowiedzy, odkrycia wielu interesujących profesji oraz osobistych zasobów definiowanych jako talenty (fot. 3).

Fot. 3. Kącik z pomocami edukacyjnymi w budynku Szkoły Podstawowej (Polska)

Źródło: materiały własne.

Hiszpania

CEIP Salvador Andres to państwowe przedszkole i szkoła podstawowa położone w marginalnej dzielnicy wioski Algemesi w regionie Walencji, do których w 2021 r. uczęszczało łącznie 170 uczniów. Ponad 70% z nich było zagrożonych wykluczeniem ekonomicznym i społecznym oraz przejawiało specjalne potrzeby edukacyjne. Praca w projekcie z tak niejednorodną grupą wymagała od zespołu dużego wysiłku, opartego na nauce podstawowych umiejętności w obszarze samowiedzy, przełamywaniu barier w stereotypowym myśleniu o sobie i innych. Wyzwaniem okazało się również przekonywanie rodziców do włączania się w działania na rzecz poznawania zasobów dzieci, odkrywania ich talentów i predyspozycji. Ubogie środowisko lokalne, niski poziom zaufania do instytucji stanowiły utrudnienie w pozyskaniu wielu partnerów do kontynuowania działań na

większą skalę. Aranżowanie przestrzeni talentów było również bardzo wymagające z uwagi na konieczność zaadaptowania i wyremontowania oddzielnego pomieszczenia, które po renowacji zyskało nową jakość. Dodatkowa przestrzeń *Talent Space* została stworzona z udziałem dzieci i dla nich w pełni przeznaczona. Ciepłe, przytulne, inspirujące pomieszczenie stanowiło bezpieczną przestrzeń do spędzania czasu, eksperymentowania i zabawy. Dzieci uczestniczące w projekcie dostały szansę na lepsze rozumienie wartości uczenia się w kreowaniu pozytywnych wizji przyszłości, jak również realizacji dotąd nieodkrytych, dziecięcych marzeń (fot. 4).

Fot. 4. *Talent Space* w zespole szkolno-przedszkolnym w Algemesi (Hiszpania)

Źródło: materiały własne.

Grecja

Gimnazjum w Peristeri to szkoła zlokalizowana na zachodnich przedmieściach Aten, w półprzemysłowej dzielnicy. Jest to placówka państwowa, publiczna, w której uczyło się około 290 uczniów, w wieku od 13 do 15 lat. Uczniowie, w większości Grecy, pochodzili głównie z rodzin należących do klas średnich i niższych. Do szkoły uczęszczało również wielu uczniów-emigrantów, przejawiających poważne trudności dydaktyczno-rozwojowe. Aranżowanie przestrzeni *Talent Space* było związane z koniecznością remontu zaniedbanego, nieużywanego pomieszczenia. Głosy uczniów odnośnie do aranżacji *Talent Space* wyznaczyły priorytetowe działania renowacyjne. W odzyskanej przestrzeni pojawiły się uszy-

te przez dzieci miękkie poduszki, inspirujące prace plastyczne, świece zapachowe, firany zdobiące okna, czyniąc miejsce kameralnym i bezpiecznym. W szkole, w ramach projektu były realizowane liczne spotkania i warsztaty w obszarze poradnictwa, uczniowie poznawali najbliższe otoczenie społeczne i realizowali zadania ujęte w konspektach. Działanie zrealizowane w projekcie stanowiło inspirujące uzupełnienie dotychczas realizowanych działań w obszarze poradnictwa edukacyjno-zawodowego i znacząco wzbogaciło nauczycielski warsztat pracy (fot. 5).

Fot. 5. *Talent Space* w gimnazjum w Antenach (Grecja)

Źródło: materiały własne.

Poprzez prezentację fragmentów mikroprzestrzeni *Talent Space* zasygnalizowałam potencjał i wartość, jakie kryją się w fizycznych miejscach tworzonych z uczniami i dla nich przeznaczonych. Miejsca tak zagospodarowane stanowiły nową, realną sferę dziecięcej obecności i aktywności, a przez podejmowane tam działania ośmielały uczniów do większej otwartości, niwelowały lęk, sprzyjały nawiązywaniu kontaktów i odkrywaniu talentów. Przestrzenie zaprojektowane

w szkołach miały również znaczenie symboliczne. Kotwiczyły bowiem włoską ideę *Città dei talenti*, osadzając znaczenie talentów w regionalnych kontekstach, wzmacniając tym samym sens podejmowanych tam poradniczych działań.

Podsumowanie

Współpraca partnerów w międzynarodowym projekcie uruchomiła twórczy potencjał uczniów i nauczycieli zaangażowanych w działania na rzecz poradnictwa edukacyjno-zawodowego. W przeprowadzonej ewaluacji projektu *Talent Space*, jak również w wyniku pozytywnej oceny włoskiej Agencji Narodowej, pojawiły się wnioski, które można wziąć pod rozwagę przy realizacji działań w lokalnych społecznościach – szkołach, poradniach, innych instytucjach działających na rzecz rozwoju dzieci i młodzieży. Oto one:

1. Pojęcie „talentu” powinno być definiowane nie jako szczególna i wyjątkowa umiejętność, ale jako indywidualna predyspozycja i zasób każdego dziecka. Odkrywanie talentów musi odbywać się w kontekście społecznym i być z nim współdzielone.
2. Rozwijaniu i rozbudzaniu talentów sprzyjają inspirujące miejsca w bliskim otoczeniu dziecka. Muszą być dostępne dla wszystkich dzieci, bez względu na ich zdolności czy predyspozycje, uwzględniając zróżnicowane, specjalne potrzeby edukacyjne.
3. Dzieci i młodzież to główni aktorzy na scenie dokonywania przyszłych wyborów. Samowiedza rozwijana w otoczeniu wspierających dorosłych (rodziców i nauczycieli), jest realną szansą na powodzenie w konstruowaniu właściwych ścieżek edukacyjno-zawodowych i ma potencjał chroniący przed przedwczesnym porzucaniem nauki, co stanowi poważany problem we Włoszech i w Hiszpanii.
4. Młodzi ludzie muszą poznawać aktualne rynki pracy w sposób nieformalny i w bezpośrednich relacjach międzyludzkich.
5. Należy wspierać zarówno uczniów, jak i rodziców, gdyż wybór dalszej ścieżki edukacyjnej/zawodowej zależy od wielu czynników wymagających odpowiednich analiz w złożonym procesie decyzyjnym (ADVP).
6. Odnalezienie właściwej ścieżki edukacyjno-zawodowej jest wynikiem procesu mediacji, który uwzględnia następujące warunki: indywidualne talenty i predyspozycje dziecka, oczekiwania rodziców, wskazówki od nauczycieli i doradców, wpływ rówieśników i lokalny kontekst ekonomiczno-gospodarczy.

Podczas gdy nasz świat pędzi z ogromną szybkością i stale przyspiesza, staje się oczywiste, że nie można już polegać na takich punktach odniesienia, jak trwała przydatność, pewność i niezmiennność (Bauman 2007). Coraz częściej tempo

zmian wydaje się przekraczać możliwości adaptacyjne człowieka (Nawój-Połoczańska 2014). Dzieci i młodzież potrzebują narzędzi do poruszania się w tak konstruowanym świecie. Tę możliwość poszerza dogłębne poznawanie siebie, odkrywanie predyspozycji rozumianych jako talenty, by z większą świadomością i odwagą przymierzać, dopasowywać, a następnie wybierać ścieżki dalszej edukacji czy konstruować kariery. Tym bardziej, że w Polsce od wielu lat jest dostrzegana „separacja decyzji edukacyjno-zawodowych od zainteresowań, [co] stanowi obecnie wyzwanie dla doradztwa” (Nawój-Połoczańska 2014: 185).

Zaangażowanie podmiotów realizujących działania osadzam w poradnictwie rozumianym „jako działanie społeczne, jako interakcja, jako relacja. [Poradnictwo] jest przestrzenią, którą tworzą doradcy i radzący się, w działalności instytucji, w społecznych projektach, w doświadczanym zapale, by pomagać i wspierać innych, w przeżyciach jednostek, w biograficznych doświadczeniach, we wspólnie doświadczanym wspomnieniu” (Siarkiewicz, Wojtasik 2016: 12). Pozostaję z nadzieją, że inspiracje i materialne wytwory składające się na projekt *Talent Space*, wzbogacają i uzupełniają narzędzia dotychczas wykorzystywane w szeroko rozumianym poradnictwie edukacyjno-zawodowym.

Bibliografia

- Bauman Z. (2008), *Sztuka życia*, Wydawnictwo Literackie Sp. z o.o.
- Bauman Z. (2007), *Tożsamość. Rozmowy z Benedetto Vecchin*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Bigaj A. (2007), *Kształcenie przedzawodowe* [w:] S.M. Kwiatkowski, A. Bogaj, B. Baraniak (red.), *Pedagogika pracy* (s. 67), Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Dębska E. (2020), *Profile refleksyjności i typy karier. Perspektywa poradoznawcza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Dębska E., Marianowska A., Wojtowicz E. (2015), *Rola zainteresowań w konstruowaniu kariery edukacyjno-zawodowej z wykorzystaniem narzędzia Perspektywy Edukacyjno-zawodowe*, GlobalFun, https://www.perspektywy3d.pl/media/pdf/articles/Artykul_3_Rola_zainteresowan_w_konstruowaniu_kariery.pdf [dostęp: 19.01.2024].
- Drabik-Podgórna V. (2005), *Innowacja edukacyjna w poradnictwie zawodowym. Aplikacja rozwiązań francuskich*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Fromm E. (2012), *Mieć czy być?*, Dom Wydawniczy REBIS Sp. z o.o.
- Honoré C. (2011), *Pod presją. Dajmy dzieciom święty spokój*, Drzewo Babel.
- Kargulowa A. (2006), *O teorii i praktyce poradnictwa. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kargulowa A. (2010), *Miejsce poradnictwa w kulturze indywidualizmu* [w:] E. Zierkiewicz, V. Drabik-Podgórna (red.), *Poradnictwo w kulturze indywidualizmu* (s. 56), Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Kukla D., Duda W., Czerw-Bajer M. (2011), *Osoby niepełnosprawne w systemie edukacji i poradnictwa zawodowego*, Difin.
- Krawczyk P. (2016), *Poradnictwo edukacyjno-zawodowe w kształceniu ogólnym* [w:] M. Wolan-Nowakowska (red.), *Poradnictwo zawodowe w szkole – ku możliwościom przeciw ograniczeniom* (s. 46–48), Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.

- Landau E. (2003), *Twoje dziecko jest zdolne*, Instytut Wydawniczy Pax.
- Łuczak M. (2008), *ABC Poradnictwa zawodowego w szkole... kilka słów wstępu* [w:] M. Kotarba, M. Łuczak (red.), *ABC Poradnictwa zawodowego w szkole. Praca zbiorowa* (s. 5–6), Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, https://doradztwo.ore.edu.pl/wp-content/uploads/ABC_Poradnictwa.pdf [dostęp: 14.01.2024].
- Mendel M. (2006), *Pedagogika miejsca*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Męczkowska A. (2006), *Locus educandi. Wokół problematyki miejsca w refleksji pedagogicznej* [w:] M. Mendel (red.), *Pedagogika miejsca* (s. 39), Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Nalaskowski A. (2001), *Przestrzenie i miejsca szkoły*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Nawój-Połoczańska J. (2014), *Ku czemu doradzać? O projektach biegu życia uczniów szkół ponadgimnazjalnych*, Wydawnictwo MADA.
- Paszowska-Rogacz A., Tarkowska M. (2004), *Metody pracy z grupą w poradnictwie zawodowym*, Agencja Wydawnicza PAJ-Press s.c.
- Ragusa M.G. (2021), *L'ADVP. Attivazione dello Sviluppo Vocazionale e Professionale. Una bussola metodologica per l'orientamento precoce*, “Padua Thesis and Dissertation Archive” 2021/2022, <https://hdl.handle.net/20.500.12608/32498> [dostęp: 30.11.2023].
- Rosalska M., Wawrzonek A. (2012), *Między szkołą w rynkiem pracy. Doradztwo zawodowe w szkołach zawodowych*, Difin S.A.
- Siarkiewicz E., Wojtasik B. (red.) (2016), *Uczenie się. Doświadczanie. Impresja. Poradnictwo zaangażowane*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Skalbania B. (2009), *Poradnictwo pedagogiczne. Przegląd wybranych zagadnień*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Stano K., Wrzosek M. (2023). *Orientacja zawodowa w klasach I–III. Podstawy prawne, teorie rozwojowe i pomysły na zajęcia*, <https://mapakarier.org/blog/51/orientacja-zawodowa-w-klasach-i-iii-podstawy-prawne-teorie-rozwojowe-i-pomysly-na-zajecia/> [dostęp: 04.12.2023].
- Solarczyk-Ambrozik E. (2016), *Zmiany we wzorach przebiegu karier a całonocne uczenie się* [w:] E. Solarczyk-Ambrozik (red.), *Doradztwo zawodowe w perspektywie całonocnego uczenia się* (s. 43), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Tuan Y. (1987), *Przestrzeń i miejsce*, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wojtasik B. (1997), *Warsztat doradcy zawodu. Aspekty pedagogiczno-psychologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wojtasik B., Kargulowa A. (red.) (2003), *Doradca – profesja, pasja, powołanie?*, Materiały ze Światowego Kongresu Poradnictwa Zawodowego. IAIEVG – AIOSP, Stowarzyszenie Doradców Szkolnych i Zawodowych RP.
- Wojtasik B., Pereświat-Sołtan A. (2018), *Life Design w praktyce poradniczej. Narracje klientów, Terażniejszość – Człowiek – Edukacja*, nr specjalny, 21: 175–176.

Akty prawne

Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 roku – Prawo oświatowe (Dz. U. z 2017 r., poz. 59).

Źródła internetowe

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20170000059> [dostęp: 04.12.2023].

<https://www.gov.pl/web/edukacja/doradztwo-zawodowe> [dostęp: 04.12.2023].

<https://rondodeitalenti.it/natale-2023/> [dostęp: 04.12.2023].